26. Терешко Л.С. Украинские говоры Южного Побужья: автореф. дисс… канд. філол. наук / Л.С. Терешко / Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1954. –16 с.; Терешко Л.С. До характеристики сільськогосподарської термінології українських говірок Південного Побужжя / Л.С. Терешко // Праці Одеського університету, т.146. Серія філологічних наук. – Вип. 5. – Одеса, 1956. – С.141-153.

27. Тищенко Л.М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок: автореф. дис. … канд. філол. наук / Л.М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.

28. Шевченко Т. Афронтальні контакти і членування діалектної території / Т.Шевченко // Східнословянські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С.П. Самійленка. – Ч.ІІ. – Запоріжжя, 1996. – С.74-77.

29. Щербина Т.В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / Т.В. Щербина. – К., 2003. – 23 с.

УДК 811.161.2'373.611

АБРЕВІАТУРИ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Шепель Ю.О., д. філол. н., професор

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

У статті виявляються структурно-семантична своєрідністі та особливості дискурсивної реалізації слів-абревіатур у сучасній українській та російській мовах. Описано номінативні процеси, а саме абревіація як засіб утворення номінативних одиниць.

Ключові слова: абревіатура, умотивованість, лексична одиниця, неологізм, інновація, експресія, номінативний процес.

Шепель Ю.А. АББРЕВИАТУРЫ КАК СПОСОБ ЭКСПРЕССИИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ / Днепропетровский национальный университет, Украина.

В статье описывается структурно-семантическое своеобразие и особенности дискурсивной реализации слов-аббревиатур в современной украинском и русском языках. Описаны назывательные процессы, а именно аббревиация как средство образования назывательных единиц.

Ключевые слова: аббревиатура, мотивированность, лексическая единица, неологизм, инновация, экспрессия, назывательный процесс.

Shepel Yu. ABBREVIATIONS AS A METHOD OF EXPRESSION IN MODERN UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES / The Dnepropetrovsk national university, Ukraine.

In the article the structural and semantic originality and features of discursive realization of words-abbreviations are described in modern the Ukrainian and Russian languages. The process of the name are described, namely abbreviation as means of formation of назывательных units.

Key words: abbreviation, explained, lexical unit, neologism, innovation, expression, process of the name.

Останнім часом абревіатура стала одним з найбільш модних засобів створення номінативних одиниць. Різні екстралінгвістичні та внутрішньомовні фактори прискорюють тенденцію до скорочення слів. Подібне явище спостерігається майже в усіх країнах. Протягом останніх десятиліть у сучасній українській та російській мовах збільшилась кількість абревіатур, а абревіація стала одним з чільних засобів словотворення. Інтенсивність і складність цього процесу визначають актуальність питання абревіації, необхідність звернення до її ретельного вивчення. Інтерес до особливостей вживання абревіатур у різних стилях мови викликаний також тим, що абревіація є одним з видів словотвору, який найбільше відповідає прагматичним вимогам сучасності.

Актуальність статті визначається високою вживаністю абревіатурної лексики і розвинутої системи моделей абревіації в українській мові, появою значної кількості нових абревіатур, які часто є ключовими утвореннями для певного періоду в історії держави. Також через особливість абревіатур, їх рухомість і відкритість абревіатурної мікросистеми.

Мета дослідження – виявлення структурно-семантичної своєрідності й особливостей дискурсивної реалізації абревіатур у сучасній українській мові.

Об'єктом дослідження у статті існують номінативні процеси в сучасній українській та російській мовах, предметом дослідження стала абревіація як засіб утворення номінативних одиниць.

Завдяки вмотивованості похідне слово представляє собою не тільки лексичну одиницю особливого типу – кінцевий продукт словотворчих процесів. У ньому одночасно фіксується, закріплюється сам

словотворчий процес з усіма його учасниками, і до того часу, поки слово в будь-якій зменшеній або похідній формі зберігає наслідки цього процесу, воно утримує статус деривата. Враховуючи цей факт, питання про місце абревіації в словотвірній системі мови може розглядатись таким чином.

При всій різноманітності абревіатур вони знаходяться у відповідній послідовності, ієрархія якої визначається вмотивованістю скорочених знаків. Разом з тим їм притаманна загальна властивість: перехід від умотивованого найменування в демотивоване. Тому їх можна визначати як лексичні одиниці, які віддаляються в процесі демотивації від місця, в якому абревіація і словотвір перетинаються. Складові скорочення максимально вмотивовані, тому що зберігається реальна, формально виражена подібність і семантична тотожність по відношенню до твірних слів, в силу чого складові скорочення іноді розглядаються як фонетичні варіанти слів. В ініціальних абревіатурах є максимальний рівень компресії джерела мотивації.

Умотивованість ініціальних абревіатур контекстуально обумовлена. Виділення з тексту мотивуючого словосполучення сигналізує про демотивацію скорочень, які переходять в категорію немотивованих кореневих слів. Ми скорочуємо форму, коли її зміст для нас вже більш-менш звичний. Абревіація розглядається як один із способів розв'язання протиріч між формою та змістом. Але в цьому випадку їх єдність змушує нас визнати, що у випадку деаналітизації, тобто згортанні форми, ми і думаємо згорнуто. Такими роздумами підкреслюється, що явище деаналітизації у площині деривації вбачає деякий вплив авербального мислення.

Демотивація та морфемізація сегментів дозволяє зробити висновки про те, що в рамках ініціальної абревіації утворюються нові кореневі та афіксальні елементи. В цьому значенні ініціальна абревіація повинна розглядатись як своєрідна підсистема словотвору, яка є доповненням до інвентаря словотворчих елементів мови новими кореневими словами та кореневими елементами.

Визнання того, що абревіатури складають частину лексичної системи мови, є прямим аргументом для підтвердження їх номінативності. Тому ми провели дослідження, яке показало, що між скороченою одиницею та твірним словом спостерігається асиметрія в плані вираження і плані змісту. Основним змістом усічення в фонетичному плані виступає стислість звучання лексичної одиниці. Є відмінність в морфологічній структурі, у семантиці та за стильовим характером. Так, з 214 розглянутих нами фрагментів складних та частковоскорочених абревіатур української мови, двоскладними виявилися 52 од., а 162 од. — односкладними. Скорочені слова були проаналізовані нами також у структурному плані. Зіставний аналіз морфологічної структури скороченої та твірної одиниці дав змогу визначити, що абревіація виступає як довільне та незалежне від структури похідного слова скорочення його фонетичного складу з оформленням кінцевої частини в синонімічний іменник. Тому включення її деякими вченими до так званого фоно-морфологічного типу словотвору, "оскільки зміни морфологічного складу слова (прототипу) обумовлено зміною (зменшенням) його фонетичного комплексу", є повністю необґрунтованим: 1) при безафіксному способі словотвору відбувається деривація слів інших частин мови, відмінних від похідних; 2) творення слів з його допомогою відбувається за правилами "виділення" твірної основи і супроводжується його правомірним чергуванням звуків.

У результаті було також встановлено, що апокопи – усічення останнього або декількох останніх складів – більш розповсюджені в сучасній українській мові, ніж аферези – усічення першого складу, і синкопи — усічення середини слова. Таким чином, в більшості випадків скорочення утворюються з урахуванням складової структури твірної одиниці. Що ж стосується словосполучення, то тут спостерігається залежність характеру скорочення від таких фактів: 1) фоно-сілабічної структури твірної одиниці; 2) поєднання граничних фонем компонентів твірної одиниці; 3) фоно-сілабічної структури скороченої одиниці; 4) структури нового слова [5, с. 152-155].

Процес скорочення не є дозвільним, він підкорюється визначеним правилам таких рівнів мови, як лексичний та фонетичний. Скорочення, як правило, відбувається на морфемному або складовому рівні, або з урахуванням сілабічної структури нової одиниці.

Розгляд семантичних особливостей усічень свідчить про те, що скорочення спостерігаються переважно на тих рівнях лексики, що виражають конкретні поняття. У цьому випадку відсутність семантичного зсуву в абревіатурах, порівнюючи з мотивуючими твірними найменуваннями, компенсується тим, що спосіб опису різний: розгорнута багатослівність найменування дає повне уявлення про деталі та характеристики визначеного, абревіатура ж сприймається скоріше як умовний знак. Але денотативне значення деяких скорочених одиниць відрізняється від семантики твірних слів. Семантичний критерій представляється достатньою основою для констатації існування різних за смислом і структурою слів. Переважна більшість скорочених слів, які зіставляються з багатозначними словами, відповідає за своєю семантикою тільки одному з лексико-семантичних варіантів твірної одиниці. Аналіз досліджуваного матеріалу показує, що при усіченні як однозначних, так і багатозначних слів простежується семантичний зсув, який призводить до виникнення нових за смислом і різних за об'ємом слів. Головними факторами,

які сприяють семантичному зсуву між твірним словом і скороченою одиницею, є екстралінгвістичні, а саме: функціонування скороченої одиниці в обмеженій мовній сфері (спеціальні знання), розширення сфер функціонування скорочених одиниць (розширення значення), необхідність номінації на основі відносин предметів реальної дійсності за сумісництвом (метонімічний перенос) і за схожістю (метафоричний перенос).

У художній літературі і в розмовному мовленні скорочення широко використовується в стилістичних цілях. Так, скорочення використовуються, як досить самостійні лексичні одиниці в різних мовленнєвих цілях сучасної української мови, а не є лише стилістичними варіантами вже існуючих слів, які не мають власного значення. Усічені форми використовуються як повні, а не стилістично знижені (фамільярні) варіанти повних слів, що сигналізує про зміну функціонально-стильового статусу усічених форм. Проведений зіставний аналіз дозволяє зробити висновок, що в плані системного вивчення лексики скорочені одиниці і твірні слова утворюють відповідні структурно-семантичні підсистеми, серед яких спостерігається диференціація за основними аспектами мови. В результаті усічення утворюються лексичні одиниці, які характеризуються специфічними рисами за структурно-морфологічними, семантико-стилістичними параметрами, що свідчить про існування нового типу слів.

З-поміж способів словотвору абревіація займає специфічне місце, і підлягає дослідженню з усіх сторін. Так, наприклад, О.А. Земська розглядає абревіатуру як засіб експресії, і саме на її положення ми спираємось під час нашого дослідження. У мові абревіатура виконує компресивну функцію, для створення більш стислих понять, ніж номінація [1; 2; 3].

Вважається, що абревіатури "нудні слова", незрозумілі звичайним людям. Але все ж таки не всі абревіатури такі, в 60-ті роки М.В. Панов вказав на те, що абревіатура повинна бути милозвучною, бажано, щоб вона нагадувала звичайні слова. Отже, буквені й звукові абревіатури стали впроваджувати до фонду експресивних засобів мови [4, с. 46].

Така тенденція сприяла утворенню таких абревіатур, як-от: *БАРС – Банк развития собственности, ГраД – партия "Гражданское Достоинство", ШАРМ – шоу армянских мужчин*. Зв'язок значень звичайної абревіатури зі значенням абревіатури омоніма створює комічний ефект, утворює каламбур, жарт. Так, відома назва одного з телевізійних каналів – *ТБС було розшифровано учасниками КВН як "телевидение без смысла"* [ТВ, 2002, 22 дек.]. В ЗМІ зустрічаються такі оказіціональні омоніми: *ДК (Дворец / Дом культуры) – ДК (дойная корова: о человеке, который постоянно финансирует кого-либо).* Цікавим є й те, що об'єктами виступають також назви партій та блоків, в утворенні яких часто прибігають до маскування під звичайне слово. Так, *Конструктивно-экологическое движение России* назвало себя словом *КЕДР*, що спровокувало деякі дискусії з проводу того, що партію було б більш розумно назвати *КЭДР*. Таку думку висунула газета "Сьогодні".

Грайливе використання абревіатурних розшифровок знаходимо також у назві *ЯБЛОКО – блок Явлинський, Болдирев, Лукін; іноді пишуть і ЯБЛоко.*

Наприкінці 70-х – у 90-ті роки зростає кількість абревіатур, в яких зіставлення зі звичайними словами має штучний характер, виступає засобом іронії. Так, звичайний жарт можна побачити в абревіатурі *МІФ – Московський інвестиційний фонд*, що зіставляється зі словом *міф*, і його значення не підходить до зовсім не міфічного, а реального інвестиційного фонду.

Створюються абревіатури й іншого типу: буквене скорочення використовується як приклад конкретного слова, а назва букв читається не звичайно, а під диктовку слова-зразка. Так, сполучення *Білий дім (назва будівлі Верховної Ради РФ, який став осередком бунту в жовтні 1993 р.)* утворило дві абревіатури: одну – нейтральну *БД*, а іншу – каламбурну *БіДе* , в якій перша буква абревіатури читається нестандартно. Порівняймо два приклади з одного й того самого номеру газети "Московський комсомолець": "*За словами командира Зеленцова, їхня місія 3–5 жовтня була суто мирною: в "Останкіно" комсомольський загін витягав з-під вогню поранених штурмовиків, у БД здійснював організоване забезпечення Х з'їзду, аудіо- та відеозапис, доставка в БД їжі, ліків*"; *У лідерів ЛДПР вистачило розуму не виступати на захист БіДе… Каламбурна експресія формально і семантично перетворює слово БіДе....* [Комсомольская правда (далее — КП), 12.10.93].

Через використання каламбурного зіставлення зі звичайними словами утворюються жартівливі назви літературних видань. Наприклад: *Головний редактор Савраски Валентин Чикин тільки що назвав закриття цього програмного листа жахливою помилкою.* [Известия, 08.10.93].

Абревіатури, які складаються з початкових сегментів слів, як-от *колгосп*, раніше вважали суто офіційними. Останнім часом тенденція використання цього типу абревіатур для утворення знижених номінацій, носить жартівливий характер. Чітко виражено це в слові *нардеп*, порівняно з *народний депутат*, яке визивало повагу ще останнім часом, тепер виражається як презирливе *нардеп*.

Наведемо деякі приклади з газет 1993 р.: *"Русофобія: легенди і факти" Ця тема слухань, проведених в минулу п'ятницю в Домі Рад, які були організовані нардепами з паралельного блоку "Російська єдність"* [КП, 19.09.93]; *Не так давно Михайло Семенович почав знімати відеофільм. Про "неповторність" професії судово-медичного експерта. Щоб показати нарешті нардепам з обласної Ради, що це за служба така, судово-медична, і якою буває каторжна робота в каторжних умовах* [Известия, 13.01.93].

Використовуються також й інші початкові сегменти першого члена словосполучення, які формують повну номінацію. Насамперед, скорочення офіційних слів, типу *держ – державний, соц – соціальний*. Утворювані у такий спосіб номінації часто звучать дуже знижено, пор.: *Отримуючи шанс зайняти місце старих держідеологів, ми знову починаємо будувати Вавилонську вежу*; заголовок: *Держчиновникам заборонили їздити за кордон за чужий кошт; Але ймовірність повернення цих грошей як держпривілей невелика*; *<…> нікому й до нині не потрібні соцпартії Роя Медвєдєва або бабурінський Російський союз*.

Негативна оцінка зростає, якщо скорочення приєднується до незвичного розповсюдника. Так, В. Селюнин створює нищівне найменування *профбонзи*: *Після провалу на референдумі, профбонзи вийшли на демонстрацію "Так – президенту!", "Так – реформам!"* [Известия, 08.10.93].

Багато-які з похідних від буквених і звукових суто офіційних абревіатур також характеризуються зниженою експресією. Такими, наприклад, являються похідні від абревіатур *ЦБ (Центральний банк), СНГ, ФНПР (Федерація незалежних профсоюзів Росії),* прикметники й імена осіб. Наприклад: *Ось Московський Промбудбанк видав 42 млрд. руб. кредитів і майже половина з них – цебешні <…> Зрозумілий психологічний стан старої цебешної гвардії: для неї ми – пройдисвіти*; *Головний фруктовий павільйон заставлений похиленими ятками з плодами точно не есенгівського, а заморського походження* [Известия, 29.08.93].

Цікавим є похідне *есенгов'є* (утворене на зразок *Придніпров'я*): *Після того почалась епопея з Маляровим, якого товариші шукали по всьому есенгов'ю.*; в іншому написанні: *Діти СНГовії*. Такі похідні вже через свою довжину, незграбність і незвичність написання передають негативну знижену оцінку. Порівняймо із вказаними вище словами нейтральні поєднання з родовим відмінком: *фенепеерівська верхівка і верхівка ФНПР, фенесівці і члени ФНС, цебешні кредити і кредити ЦБ.*

У 1999 році в українській пресі з'явилось слово *БОМЖатник* в незвичному новому значенні: *"Банк отвергнутых журналистских материалов"* [КП,19.02.99]. Як ми бачимо, абревіатура *БОМЖ*, вступила в словотворчий процес, дала, крім похідних *бомж, бомжиха, бомжувати*, слова-омоніми: *бомжатник і БОМЖатник*. Два слова утворені від різних твірних основ, тобто різні розгорнуті словосполучення, що повною мірою викривляє можливість співвіднесення їх із значенням того самого слова. Більше того, якщо слово *бомжатник* загальновідомо майже всім, то слово-омонім *Бомжатник* відоме тільки вузькому колу спеціалістів.

Наприкінці XX століття в ЗМІ з'явилися оказіональні абревіатури-омоніми *БАБ* (Борис Абрамович Березовський) і *бабник* (його прибічники), які представляють собою іронічно забарвлені номінації.

У молодіжному жаргоні часто зустрічаються жартівливі омоніми до звичайних абревіатур: *ОРЗ – острое респираторное заболевание и ОРЗ – очень рано завязал; ЧП – чрезвычайное происшествие используется у медиков со значением "частная практика", среди журналистов – со значением "четвертая полоса" (полоса в газете, на которой помещается юмористический материал); Агентство ОБС – Одна Бабка Сказала; АСРС – Агентство "Сарафанное Радио Сказало"; Воры – Высокопоставленные Ответственные Работники; ЖОРЫ – Жены Ответственных Работников; ВУЗ – Выйти Удачно Замуж; НЭП – Наведение Элементарного Порядка; ОБХСС – Обеспечение Безопасности Хищений Социалистической Собственности; ЦУМ – Цены Увеличиваются Молча; СПб – Санкт-Петербург и СПБ – Скорая Бытовая Помощь; СС – партия и Студенческая Столовая; МАДИ – Московский автодорожный институт и МАДИ – московский алкогольно-дегустационный институт; БАРС – Банк развития собственности и Барс – Большой англо-русский словарь; название газеты по трудоустройству РУС (работа, учеба, сервис) и рус.*

Входячи до тексу, омоакроніми – за наявності там відповідних їм лексичних омопар – можуть створювати виразний каламбурний ефект, напр..: *"Наш* МАЛ *хоть и мал, да удал", где* МАЛ – *"Международный альпинистский лагерь"; "А будет ли от* РОСНО *на ниве народной роено?),* де РОСНО – *"Российское страховое народное общество",* або *"*АРБУС - *не арбуз: им не закусишь", где* АРБУС – *"атомная реактивная блоковая установка".*

Синонімічний ефект може бути створений також у результаті включення до складу речення укорінених абревіатур типу *подНАТОреть* (пор.: *расшаркиваться – раСШАркиваться, детонатор – детоНАТОр, освободиться - Освободиться*): "Черно-белая *МАГия*" [КП, 31.12.89], де *МАГия – "Международная ассоциация гроссмейстеров* (созданная Г.Каспаровым)", або "*ЭКСПОзиция* пополам" [КП, 16.02.90], де

ЭКСПО – "Всемирная экономическая выставка". Більше того абревіатурами типу *ОСВоить, НАТОптать*, на відміну від узуальних дієслів *освоить* і натоптать нові "семантичні нарощення" з яскраво вираженою і стилістично-виразною колористикою. Наприклад, поет-публіцист Н. Яковлєв вдало включив одну з новіших абревіатур *ПАСЕ ("Парламентская ассамблея Совета Европы"*) в віршовану мініатюру [КП, 1.02.00.] "Медоточивые *ПАСЕчники*": *"Хоть голос наш восстановили И нас "спасти" постановили - Но чужеземное* сПАСЕние *Не вызывает* оПАСЕние*?!"*.

Матеріал дослідження дає змогу вважати, що, переборовши вузькі рамки "чистого" словотвору і все більше лексикалізуючись, абревіація проявляється і в такій раніше для неї "забороненій" мовленнєвій сфері, як синонімія, виступаючи тут в якості важливої складової під час створення багатозначності тексту в усіх її варіантах.

У художній літературі кінця XX століття також зустрічається щось подібне. Наприклад, в збірці казкових повістей В.Шефнера "Дядя з великої букви, або велика пауза" (1998) головний герой однієї з повістей дає призвисько своїй тещі "*ТТ*", що розшифровується ним як *"типова теща"*. За аналогією з відомою абревіатурою-омонімом *ТТ – маркування пістолета "Тула, Токарєв",* вигадана абревіатура набуває жартівливого відтінку.

У зв'язку з тим, що "місцем народження" більшості абревіатурних омонімів є газети та телебачення, деякі з них стали входити до фонду експресивних засобів мови: зіставлення значень звичайної абревіатури зі значенням абревіатури-омоніма створює комічний ефект, утворює каламбур, жарт, надає абревіатурі додаткового стилістичного відтінку.

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо таке. У загальній проблематиці сучасних лексикологічних праць значне місце відводиться дослідженням лексичних одиниць, які направлені на вивчення засобів і способів визначення в мові різних фактів об'єктивної дійсності, що забезпечується за допомогою різних мовленнєвих словотворчих засобів. Поруч із традиційними словотворенням і основоскладанням зараз велику роль відіграють такі способи поповнення словникового складу, як семантична конверсія, запозичення та абревіація. Остання отримує суттєву перевагу перед іншими способами, оскільки дає можливість утворювати нові кореневі слова і їх елементи. Формальна операція, результатом яких є складноскорочені слова, диктує появу найменувань особливого характеру. Якщо в складних словах, не дивлячись на семантичну компресію та редукцію елементів твірної конструкції, значення зазвичай умотивоване, а базис і ознака повнозначні, то в неологізмах-абревіатурах усі зазначені ознаки зводяться до мінімуму. Не тільки від службових показників не залишається й сліду, але і повнозначні твірні елементи редукують до непізнаваності: їх представленість в абревіатурних новоутвореннях варіюються від уламків морфем твірного слова до їх вираження однією буквою: *исполсек* – исполнительный секретарь, *уе* – условная единица та ін.

Абревіатурні інновації демонструють не звичайне семантичне зміщення між твірною та похідною одиницями, які виражаються в передачі нового значення в значенні слова, а зміну в відношенні експліцитних й імпліцитних компонентів значення, перетворення в ступені розчленованості номінативного вираження того самого значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земская Е.А. Аббревиация как средство экспрессии / Е.А. Земская // Русский язык конца XX ст. (1985 – 1995). – М., 1996. – С. 120-124.

2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Высшая школа,1992. – 220 с.

3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская. – М.: Просвещение,1973. – 304 с.

4. Улуханов И.С. Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы / И.С. Улуханов // Вопросы языкознания. – № 1. – 1984. – С. 44-50.

5. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н.М. Шанский. – М.: МГУ, 1968. – 310 с.